

REFERAT FRAN ETT SAMTAL OM GAMLA HÄSTHOLMEN DEN 17 JAN 1991.

DELTAGARE: Lilly Andersson, Birgitta Hellman, Karl-Erik Hertz, Kurt Ljungholm, Birgitta Svensson, Ingrid Svensson och Anna-Lisa Wissman.

Samtalet denna gång skulle kretsas kring affärslivet och samhällsservicen i Hästholmen från omkring 1920-talet och framåt.

En jämförelse med dagens affärsliv och allmänservice i Hästholmen med motsvarande funktioner för ca 50 år sedan och framåt i tiden ger omedelbart intrycket att dagens Hästholmen är tämligen, för att inte säga helt utarmat i dessa avseenden. Hästholmen hade under perioden 1920 - 1950 omkring 250 - 330 invånare mot dagens omkring 500. Att man trots detta i dag inte på långt när kan få den service som bjöds på den tiden är kanske inte något speciellt för Hästholmen. På många mindre orter i landet kan man konstatera en motsvarande utveckling. Den torde ha sin förklaring i samhällsutvecklingen i stort med ökad koncentration av service och affärsliv till kommunernas centralorter och till städer, med förbättrade kommunikationer och bilismens utveckling, med koncentration av industrier till större orter och med den för ett par tiotal år sedan så populära inställningen till att centralisera verksamheter av olika slag - inte minst kommunala och statliga - till stora och som man då ansåg rationella och effektiva enheter.

Tendenser finns nu att söka vända denna utveckling och att om möjligt komma tillbaka till "en levande landsbygd" så långt det går med hänsyn till de förhållanden som nu råder.

Med detta som bakgrund lämnas i det följande en sammanfattande beskrivning av det affärsliv och den övriga service som erbjöds hästholmsbon i tider som gått.

Under många år - från omkring 1920 till omkring 1960-70 fanns två affärsrörelser som närmast kan beskrivas som lanthandelsbodas. Det var bröderna Meurks affär som senare övertogs av Erik Berglöf och Bengt Johanssons affär, "Bengtås". Båda låg vid den nuvarande Hamngatan på vänster sida räknat från väg 50. Emellan sig hade de endast järnvägsspåret till Ödeshög. I båda dessa affärer kunde man köpa det allra mesta man behövde i det dagliga livet såväl i fråga om livsmedel som i fråga om övriga förnödenheter. Där fanns charkuterier, specerier, godsaker, bröd, mejerivaror, frukt mm och livsförnödenheter i övrigt allt från tjära, fotogen, olja och bensin till porslin, kastruller, bestick och diverse andra hushållsartiklar. Vidare kunde man där inhandla enklare arbetskläder som overaller, stövlar, träskor och annat samt vissa textilier t ex dukar, handdukar och frottéartiklar mm. Var det något efterfrågat som saknades var det inte värre än att man tog upp en beställning för senare leverans. Båda affärer präglades av god service och personligt bemötande. Praktiskt taget alla i det lilla samhället kände ju varandra. Affärerna blev därför också en träffpunkt där man alltid träffade någon bekant och fick tillfälle

Givetvis rådde ett visst konkurrensförhållande mellan de båda grannaffärerna men det kom sällan till något direkt uttryck. Vad som styrde till vilken affär man gick var kanske ibland att den ena var billigare än den andra på en viss vara, ibland någon personlig relation mellan kunden och handelsmannen - man kunde tycka att det var trevligare att handla hos någon av dem - ibland att en vara för tillfället var slut hos den ene o s v. Ofta var det kanske helt enkelt slumpen som fick avgöra till vilken affär man styrde sina steg. Alltnog, båda affärerna tycktes gå bra trots det med dagens mått knappa kundunderlaget. De levde också länge, ända in på 60- 70-talen.

Kundunderlaget utgjorde dock inte bara de som bodde i själva samhället Hästholmen. Även för befolkningen i gårdar och byar omkring var de båda affärerna de ställen där man gjorde sina inköp. Det var folk från t ex Tegneby, Haningetorp, Alvastra och Omberg, ja till och med Höje. I Omberg fanns annars en diversehandel men sortimentet där var tydligen inte så komplett att det helt tillfredsställde behovet. Därför tog man sig ner till Hästholmen och gjorde sina inköp. Om man inte gick, som väl var det vanligaste, var det cykel, hästskjuts eller möjligen tåget för dem som bodde utmed järnvägen som användes som transportmedel.

I anslutning till Berglövs affär fanns ett hembageri som var känt för sitt goda bröd och och där hade man också kaffeservering. I källarvåningen under Berglövs affär låg en charkuteri-affär, som sålde främst varor från eget slakteri som som också fanns i Hästholmen. Detta garanterade färskt kött av fin kvalitet. Till en början var det slaktaren själv som drev affären. Den övergick så småningom till andra innehavare och flyttade till en lokal i ett hus som ligger snett emot den gamla stationsbyggnaden. Efter ett antal år där upphörde verksamheten helt.

Det fanns ytterligare ställen i Hästholmen där man kunde få förtäring. Ett var bageri och café Vättervik som låg i hörnan av nuvarande Hamngatan och Lastbergsvägen. Huset finns ännu kvar. På Gästgivargården kunde man fram till 1939 då gästgiveriet upphörde få både mat och dryck. Vidare fanns det nuvarande värdshuset Vätterhästen, som fram tills dess järnvägstrafiken upphörde hette Järnvägshotellet. Där kunde man få såväl mat och dryck som logi. Man hade några gästrum på övervåningen. På nedre botten fanns dessutom en kiosk där man kunde köpa rökverk och godis på tider då affärerna var stängda. Hotellet var en samlingspunkt där man kunde träffas och pratats vid men de var nog inte särskilt många som utnyttjade den möjligheten. Så småningom fick man rättigheter att servera öl, några år därefter blev det även starköl, som kom 1955, sedan kom vinrättigheter och numera har man fullständiga rättigheter. Varje gång det gällde att på ansökan utöka möjligheterna att servera starka drycker blev det stor debatt i de politiska församlingar, som hade att fatta beslut. Som regel ingick ju i dessa församlingar ett antal nykterister, som naturligt nog var emot utskänkning av alkohol. De kämpade givetvis för sin

uppfattning och meningsutbytet mellan dem och övriga kunde bli både livligt och häftigt.

3

Vad gällde inköp av brända och destillerade drycker för eget behov fanns närmaste systembolag i Vadstena. Ville man köpa ut något på sin motbok fick man således ta sig dit eller sända bud med någon. Det fanns alltså inte något s k utdelningsställe på närmare håll.

Mjök och mejerivaror fanns det en särskild affär för. Den låg i grannhuset till hotellet i riktning mot hamnen. Under många år försåg den många Hästholmsbor med mjök, smör, margarin, ägg och andra mejerivaror. Dit gick man med sin mjölkkruka och handlade "lösmjök" och annat som man behövde. Även det blev en träffpunkt där man fick tillfälle byta några ord med grannar och bekanta. Också i Västergården såldes mjök och den kom direkt från ladugården och var således garanterat färsk.

Även samhällsservicen var god . Det fanns t ex såväl post- som telegrafstation och dåvarande Stora Aby sparbank hade under många år ett filialkontor i Hästholmen. Ville man söka läkare eller tandläkare fick man däremot ta sig upp till Ödeshög. Möjlighet till vård av distriktssköterska har dock funnits under åtskilliga år och på 1970-talet tillkom en fast mottagningslokal för distriktssköterskan som numera har mottagnings-tid varje vardag utom måndagar. (borta nu)

Så småningom kom också en brandstation för den frivilliga brandkår som fanns och en biblioteksfilial som när brandstationen lades ned fick överta dennas lokaler.

Fattighuset, eller senare ålderdomshemmet, låg på nuvarande Hamngatan. Huset finns ännu kvar men är numera ombyggt till bostadshus. Det är den gula villan som ligger närmast bensinstationen vid vägkorsningen med väg 50. Snett emot ligger den fastighet, som i gamla tider inrymde bysmedens bostad och smedja. De stora dörrarna till smedjan finns ännu kvar.

Annan privat service som erbjöds i Hästholmen var möjligheter att få hjälp med hemsömnad. Det fanns minst två hemsömmerskor att tillgå och båda var duktiga i sitt yrke. För männen fanns det skraddare som sydde måttbeställda kläder i eget skrädveri.

Skomakare fanns också att tillgå inom samhället. De utförde alla slags reparationer av skor och viss nytillverkning förekom, dock inte i någon större omfattning. Det rörde sig då enbart om beställningsarbeten.

Till den allmänna servicen bör självklart också räknas de allmänna kommunikationerna. Hästholmen var i det avseendet gynnat med egen järnvägsstation som trafikerades med två järnvägslinjer. Båda gav goda möjligheter att nå såväl närmare som längre bort belägna orter. Järnvägsstationen innehöll också poststation med fullständig postservice. Stationen var ytterligare ett ställe där ortsborna träffade varandra t ex när de skulle resa med något tåg, när de hade postärenden eller när de skulle hämta dagstidningen, som måndag till fredag kom med tåget

4

vid 18-tiden. Då blev det alltid tillfälle att växla några ord - kanske med kommentarer till dagens nyheter och aktualiteter. Till de allmänna kommunikationerna hörde också hamnen med dess möjligheter att med reguljär båttrafik göra sjöresor kanske främst till Hjo och Västergötland men också via kanalbåtarna till Göteborg med mellanliggande hamnar.

Några kommentarer kring televerkets service bör också göras. Initiativet till byggandet av den första telegrafstationen togs av handelsman Johanna i början på 1900-talet. För ändamålet byggdes det s k telegrafhuset - det numera bruna lilla huset, som ligger på berget till vänster om vägen i svängen ned mot hamnen. Där fanns under många år en post- och telegrafstation. Till slut blev det för trångt om utrymme och stationen flyttades till huset som inrymde Berglöfs affär och placerades där i våningen en trappa upp. Det var inte så många teleabbonenter på den tiden. Till en början var en liten proppväxel tillräcklig för att klara trafiken. Den byggdes därefter ut vartefter antalet abonnenter ökade. I samband med automatiseringen av teletrafiken drogs telefonstationen in.

I beskrivningen av den samhälleliga och affärsmässiga servicen i Hästholmen under perioden omkring 1920 - 1970 återstår nu inte särskilt mycket att nämna. Något bör dock sägas om den andliga spis som bjöds i samhället. Statskyrkan, representerad av församlingskyrkan i Västra Tollstads församling, som i gångna tider hade egen kyrkoherde var som sig bör ryggraden i det religiösa livet. Men från 20-talet och några årtionden framåt var ändå de frikyrkliga församlingarna mycket livaktiga och måhända mera frekventerade än kyrkan.

Kyrkan i Västra Tollstad ligger en bra bit ifrån själva Hästholmen. På samma plats där den nuvarande kyrkan ligger har det legat en medeltida kyrka från 1100-talet. Ritningar till den finns bevarade. Den nuvarande kyrkan uppfördes på samma plats i början på 1840-talet. Stommen till tornet i den gamla kyrkan bibehölls. 1843 predikades det för första gången i den nya kyrkan men den invigdes först 1849.

Det har också funnits en kyrka i själva Hästholmen som troligen låg strax söder om nuvarande Västergården. Så sent som på 1600-talet fanns det ruiner kvar av denna kyrka.

Frikyrkliga församlingar med egna lokaler fanns det också i Hästholmen. Det var Sionsförsamlingen, som var pingstvännen och Betelförsamlingen som var missionsförbundare. Sion hade först sin lokal i telegrafhuset men flyttade så småningom till eget hus vid Hamngatan där man håller till ännu i dag. Betelkyrkan låg och ligger fortfarande också den vid Hamngatan mitt emot det gamla ålderdomshemmet. Där har dock inte sedan många år förekommit någon frikyrklig verksamhet. Lokalen är numera uthyrd till ett konstnärspar. *Suuborstad*.

De frikyrkliga mötena var livligt frekventerade av både gamla och unga. Det var kanske inte alltid den religiösa övertygelsen som bidrog till detta. Det var väl helt enkelt så att speciellt ungdomarna tyckte det var intressant och kanske roligt att få se folk döpas och tala i tungomål. De glada och uppiggande melodier som spelades och sjöngs bidrog säkert också till att dra folk till mötena.

Ifråga om offentliga nöjen kan slutligen nämnas den biografverksamhet som bedrevs i Filadelfialokalen och som var mycket uppskattad. Föreställningar gavs någorlunda regelbundet men uppehållen mellan dem kunde variera betydligt. Att den verksamheten upphörde kan väl tänkas bero på att den tekniska utrustningen inte höll jämna steg med utvecklingen och inte kunde konkurrera med de möjligheter man hade i lokaler, som var speciellt byggda för biografverksamhet.

Ett par industrier av något format har det också funnits i Hästholmen. Den ena var gjuteriet som låg vid Tägnegatan. Det sysselsatte som mest 8 - 10 personer och tillverkningen omfattade en mängd olika gjutjärnsartiklar från hushållsföremål till verktyg och detaljer till industrimaskiner. Det var ett rent familjeföretag som under sin glanstid gick bra. Så småningom mattades verksamheten av för att helt upphöra under 19?? - talet. Vid Tägnegatan låg också en snickerifabrik ungefär mitt emot gjuteriet. Där tillverkades huvudsakligen möbler av både enklare och finare slag. I anslutning till snickerifabriken låg också en liten utställnings- och försäljningslokal. Tillverkningen var i stort sett helt hantverksmässig vilket borgade för god kvalitet. Det hela gick några år men så småningom blev konkurrensen från andra tillverkare alltför hård och verksamheten lades ned omkring år 19??.

Bland andra arbetsgivare kan nämnas spannmålshandlaren John Andersson vars verksamhet övertogs av Göta Lantmän och senare Odal. I den verksamheten sysselsattes under årens lopp ett antal personer med arbete i de olika sädesmagasinen, i siloanläggningen vid hamnen och med lastning och lossning av spannmål i hamnen.

Även trädgårdsmästeriet bör nämnas. Det startade vid Västergården men flyttades ganska snart till den plats där det ligger nu d v s ungefär mitt emot gästgivargården. Från början omfattade odlingarna mest blommor och blomplantor. Senare har man övergått till att odla främst tomater och gurkor men även en del andra grönsaker. Successivt har verksamheten vuxit ut och den är numera av ett betydande format.

Hur såg då bebyggelsen ut i Hästholmen under den här aktuella perioden d v s omkring 1920 och framåt 1950? Ja, som framgått av gjorda adressangivelser var bebyggelsen från början koncentrerad kring nuvarande Hamngatan från smedjan och ålderdomshemmet uppe vid väg 50 och nedåt torget, som ligger utanför gamla telegrafan. Dessutom fanns bebyggelse utåt de sk "markerna" söder om Västergården och - förutom hamnstugan - några hus mellan järnvägen och sjön och utåt Bokudden.

6

Centrum, i den mån det fanns något mera markerat sådant, får nog sägas vara järnvägsstationen även om den affärsverksamhet som förekom i huvudsak var koncentrerad till Hamngatan. Med början under 1940-talet och årtiondena därefter skedde successivt en utbyggnad av nya bostadsområden och folkmängden har ökat till omkring 500 invånare. Samtidigt har emellertid praktiskt taget all affärsverksamhet och all annan service som

förekom i äldre tider försvunnit. Hästholmens invånare har i stället hänvisats till att söka denna service i den nuvarande kommunens centralort Ödeshög.